

UOT 070 (479.24)

Esmira Cavadova,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26.
esmira.cavadova@gmail.com

AZƏRBAYCANIN RUSDİLLİ DÖVRÜ MƏTBUATI

Açar sözlər: *Azərbaycan, dövrü mətbuat, rusdilli mətbuat*

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Rusiyanın siyasəti nəticəsində Rusiyanın tərkibinə daxil edilən əyalətlərdə o cümlədən Qafqazda çarizmin qanun qaydalarını, siyasətini, ona faydalı olan məlumatları yaymaq məqsədi ilə dövrü nəşrlərin yaranmasına şərait yaradılırdı.

Beləki, yaradılmış şəraitdən istifadə edərək Gürcüstanın paytaxtı Tiflisdə rus və Gürcü dillərində, Erməni vilayətində rus dilində dövrü nəşrlər çap olunurdu.

Azərbaycanda isə XIX əsrin 70-ci illərindən 1918-ci ilin mayınadək-yəni Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti qurulanadək artıq rus dilində 100-dən çox qəzet və jurnal nəşr olunmuşdu. Doğrudur, Azərbaycanda nəşr edilən rusdilli mətbuat haqqında kifayət qədər ədəbiyyat olsa da, nəşr olunan dövrü mətbuatın sistemləşdirilərək ümumiləşdirici şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi işi ilk dəfə olaraq məhz Lalə Osman qızı Hacıyeva tərəfindən qələmə alınan “Azərbaycanın Rusdilli Dövrü mətbuatının tarixindən (1871-1918)” adlı monoqrafiyasında işıqlandırılmışdır.

Azərbaycanın paytaxtı Bakıda rus dilində çıxan ilk dövrü nəşr 1871-ci ildə işıq üzü gördü. Bu Bakı Realnı Gimnaziyasının alman dili müəllimi, alman protestantı, maarifçi, pedaqoq Xristian Sinkin redaktorluğu ilə həftəlik çıxan “Bakinskiy Listok”-Bakı vərəqəsi (1871-1872) adlı qəzet idi. Qəzetdə iqtisadi, ədəbi-siyasi mövzulara üstünlük verilirdi. Bu qəzet milli mətbuat orqanı olmasa da Azərbaycanda ilk rusdilli dövrü mətbuat orqanı idi.

“Bakinskiy listok” qəzeti eləcə də ən mühüm mövzuları-təhsil, səhiyyə, gəmiçilik, ticarət, ictimai-sosial problemləri də əhatə etməyə çalışırdı. Eyni zamanda qəzetdə diyarın tarixinə, din haqqında yazılara, rus və dünya ədəbiyyatı, teatr, musiqi, beynəlxalq həyatda baş verən ən mühüm hadisələrə dair materiallar da işıqlandırılırdı.

Lalə Osman qızı monoqrafiyasında qeyd edir ki, təəssüf olsun ki, Bakının və bütövlükdə Azərbaycanın ilk rusdilli dövrü nəşri demək olar ki, tədqiq edilməyib (5,s.83-84). Akademik Heydər Hüseynovun Azərbaycanda “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” adlı əsərində “Bakinskiy Listok” haqqında öləri qeyd edilmişdir (6,s.501).

Professor Nazim Axundovun “Sənədlərin dili ilə” monoqrafiyasında isə qəzet haqqında kiçik məlumat verilmişdir (2). L.Hacıyevanın yazdığına görə isə Azərbaycanda “Bakinskiy Listok” qəzetinin heç bir nömrəsi tapılmamışdır. Odur ki, araşdırıcı müəllif qəzetin nüsxələrini Sankt-Peterburqda yerləşən Saltıkov Şedrin adına Rusiya Milli Kitabxanasının fondunda aşkar edərək onu tədqiq etmişdir.

“Bakinskiy Listok” qəzetini tədqiq edərkən L.Hacıyeva görkəmli ziyalı, maarifçi, pedaqoq H.B.Zərdabinin qəzetdə dərc etdiyi məlumat xarakterli yeganə bir məqaləsini aşkar edir.

1869-cu ildən “Bakı Realnı Gimnaziya”da “Təbiyyət tarixi” fənnini tədris edən H.Zərdabi gimnaziyada oxuyan az təminatlı şagirdlərin təhsil haqqını ödəməkdə, dəftər-kitab, geyim almaqda, mənzil kirayə etməkdə çətinlik çəkdiqlərini gördüyü üçün 1871-ci ildə onlara kömək məqsədilə “Cəmiyyəti Xeyriyyə” təşkil edir (8,s.211). Onun məqsəd və vəzifəsini, nizamnaməsini yazaraq hökumət dairələri tərəfindən təsdiqlədir. H.Zərdabinin təşkil etdiyi xeyriyyə cəmiyyətinə milliyyəti və dinindən asılı olmayaraq hər iki cinsdən olan şəxslər üzv ola bilərdilər. Bu məqsədlə xeyriyyəçi ziyalı “Cəmiyyəti Xeyriyyə”yə üzv toplamaq üçün gimnaziyada yay vaxtı dərslər kəsildikdən sonra, vərəqləri səhifələnmiş, notariusda təsdiqlənmiş, möhürlənmiş xüsusi bir dəftər götürərək Azərbaycanın əksər şəhər və kəndlərini gəzir, imkanlılardan, tavanalılardan ibarət cəmiyyətə üzv olmaq istəyənlərin siyahısını tutur, imzalarını götürür, vəd elədiyi məbləği dəftərdə qeyd edir, geri Bakıya qayıtdıqdan sonra, dərslər başlanan vaxt siyahıda olanların heç biri, bir nəfərdən başqa cəmiyyətə pulla yardım etmir.

H.Zərdabi cəmiyyətə kömək məqsədilə rusdilli oxuculara, əhaliyə yaratdığı “Cəmiyyəti xeyriyyə”, haqqında “Bakinskiy listok” (3) qəzetində məlumat xarakterli bir məqalə də çap edir. Onun bu məqaləsinə heç münasibət göstərən olmur. Odur ki, “Cəmiyyəti Xeyriyyə” H.Zərdabinin şəxsi vəsaiti hesabına yalnız 2 il fəaliyyət göstərdikdən sonra bağlanılır.

1876-cı ildə Bakıda rus dilində ikinci bir qəzet Bakı Quberniya İdarəsinin rəsmi orqanı olan “Bakinskiye İzvestiya” nəşrə başlamışdır. Onun təsisçisi Bakının qubernatoru D.S.Staroselski idi. Onun quberniyasının nəzdində mətbəəsi, çapçıları da var idi. Qəzetin redaktoru S.T.Qulişambarov (1849-1915) təyin edilmişdir. Qəzet həftədə iki dəfə çıxırdı. Qəzetin əsas məqsədi Bakı quberniyası haqqında oxuculara geniş məlumat vermək idi. Qəzetin oxucuları əsasən şəhərin rusdilli əhalisi, həmçinin neft sənayesində işləyən iş adamları idi. Qəzetin əsas məqalələri Bakıda və dünyada neft hasilatına aid olan materiallardan, sənaye və fabriklərin işi haqqında müxtəlif məlumatlardan, xarici ədəbiyyata dair nümunələrdən, Bakıda teatrın təşkili, Bakı və Abşeronun su təchizatı məsələləri ilə bağlı məqalələrdən ibarət idi. Qəzet dövrünə görə ilk rəsmi mətbu orqanı olmaqla nəşrinə görə çox peşəkar şəkildə tərtib olunurdu. 15 oktyabr 1888-ci ildə “Bakinskiye İzvestiya”nın adı dəyişdirilərək “Bakinski Torqovo-Promışlenniy Listok” adlanıb. “Bakinskiye İzvestiya” qəzetində əsasən neft məsələləri ilə bağlı məqalələr dərc edilirdisə, adı dəyişdirilən qəzet isə yerli ticarət və sənayeyə aid hökumət sərəncamlarını inzibati və şəhər idarələrinin

sərəncamlarını, şəhər həyatına dair Şəhər idarəsinin hesabatlarını, Bakı Birja Komitəsinin fəaliyyəti haqqında hesabatları, yerli və xarici bazarların ticarət-sənaye icmalını verməyi, mədənlərin, fabrik və zavodların, dəmir yolunun işi, diyara gətirilən və diyardan çıxarılan mallar haqqında məlumatları dərc etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu ildən başlayaraq hər il Bakıda keçirilən yarmarkanı əks etdirən “Bakinski Torqovo-promişlenny listok” qəzetinə əlavə olaraq kiçik həcmli Yarmarochny Listok” vərəqi çıxırdı. Hər iki nəşrin nəşir və redaktorları Sf.Qulışambarov, V.Neruçev və N.Sokolovski idi. 1888-ci ildən qəzet gündəlik çıxırdı, onun nəşrinə icazə isə Əlimərdan bəy Topçubaşovun adına verilmişdi. Bakıda nəşr olunan “Bakinskiye Obyavleniya” 1894-1901; 1903-1905 qəzetində, “Neftyanoe delo” (1899-1920) adlı jurnalda əsasən çar hökumətinin tutduğu yol, dövlətin qəbul etdiyi qanun, qərar və göstərişləri, çarizmin xarici və daxili siyasəti təbliğ olunurdu. Bakı neft sənayeçiləri qurultayının Şurası tərəfindən nəşr olunurdu. Redaktorları neft sənayeçiləri P.Qukasov və A.Paronian idilər.

Bakıda 1881-1919-cu ilədək rus dilində çıxan qəzetlərin içərisində “Kaspi” qəzeti daha çox uzun ömürlü olmuş, cəmiyyətin həyat tərzinə, onun formalaşmasına böyük müsbət təsir edə bilmişdir. Qəzetin fəaliyyət göstərdiyi 38 il ərzində onun 10 min 65 nömrəsi çıxmışdır. İlk illər qəzet yarım çap vərəqi həcmində, sonra gündəlik qəzet kimi 16 səhifə, daha sonralar isə 24 səhifədən ibarət çıxırdı. Qəzetin ilk redaktoru V.V.Kuzmin olmuşdur. 1881-1897-ci ilə qədər qəzetin müxtəlif redaktorları olmuşdur: başda V.Kuzmin olmaqla Y.Starsev, N.Svinkin, P.Qordiyevski, Y.Baldreva, N.Sokolinski, K.M.Karyagin, S.K.Mixaylov, M.A.Şahtaxtinski, M.A.Uspenski, Ə.B.Topçubaşov, Ə.B.Hüseynzadə və b.

1891-ci ildə “Kaspi” qəzetinin müvəqqəti redaktoru olmuş, çox geniş biliyə, mükəmməl təhsilə malik olan M.A.Şahtaxtlı çalışırdı ki, Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti haqqında qəzetdə məqalələr getsin. Lakin, Azərbaycan xalqı və azərbaycanlılar haqqında yazan müəlliflər nədənsə məqalələrində tarixi faktları araşdırmadan azərbaycanlıları “tuzemsı” (туземцы- E.Cavadova) və ya yerli əhalini “tatar” adlandırırdılar. Azərbaycanlılara qarşı olan belə münasibət Şahtaxtlını narahat etdiyinə görə “Kaspi” qəzetində azərbaycanlılar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən “Zaqafqaziya müsəlmanları necə adlandırılmalı?” başlığı ilə bir məqalə dərc edir və sualına cavabını da belə verir: “Zaqafqaziya müsəlmanlarını azərbaycanlı, onların danışdığı dilini isə Azərbaycan dili adlandırsaq daha düzgün olar”! Azərbaycanlıların öz adı ilə çağırılmasına xeyli vaxt getsə də nəhayət Bakı mətbuatında Azərbaycan dili sözü işlənməyə başladı, azərbaycanlılar isə mətbuatda artıq adərbaycanlı, daha sonralar azərbaycanlı sözləri ilə işlədilirdi. M.A.Şahtaxtlının qəzetdə fəaliyyəti dövründə onun tirajı 400-420 nüsxə olmuşdur.

Dövrünün böyük ziyalısı M.A.Şahtaxtlının yaşadığı dövrdə azərbaycanlılar haqqında söylədiyi tarixi faktlar öz qiymətini yalnız bir əsrdən də çox vaxt keçəndən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən aldı. Azərbaycan Konstitusiyasında rəsmi dövlət dilimiz Azərbaycan dili adlandırıldı (4,s.9).

1897-ci ildə qəzet nəşrinin xalqın maariflənməsi üçün vacib olduğunu bilən Z.A.Tağıyev “Əkinçi” qəzetinin bağlandığından sonra hələlik Azərbaycan dilində

qəzet nəşr etməyin mümkün olmadığını görür. Odur ki, işıqlı dünyagörüşə malik olan biznesmen Bakıda və bütün Cənubi Qafqazda populyar olan “Kaspi” qəzetini mətbəəsi ilə birlikdə satın alaraq, qəzetin nəşrini də öz öhdəsinə götürür. Onu H.B.Zərdabiya, Ə.M.Topçubaşova, Ə.B.Ağayeva, Ə.B.Hüseynzadə kimi layiqli yazarlara, jurnalistlərə həvalə edir. 1898-ci il iyunun 24-dən artıq tanınmış ictimai-siyasi xadim Əlimərdan bəy Topçubaşovu isə qəzetin redaktoru təyin edir. Ə.B.Topçubaşov bu illərdə artıq savadlı jurnalist, qərəzsiz hüquqşünas, Rus Dövlət Dumasının deputatı idi. Ə.Topçubaşov mətbuata böyük qiymət verirdi. O, mətbuata ictimai fikrin ifadəçisi, hər bir cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olduğunu, cəmiyyəti ruhlandırان, həyat hadisələrinə real münasibət göstərən, onun yaxşılaşdırılmasına xidmət edən bir orqan kimi baxırdı. Görkəmli ziyalının fikrincə, qəzetin ən başlıca vəzifəsi xalqın maariflənməsinə xidmət etməsidir. Bunun üçün qəzet ibtidai, ümumtəhsil və xüsusi texniki məktəblərin açılmasına təkan verməlidir. Çünki, zülmət, nadanlıq və yoxsulluqdan azad olmağın yeganə yolu xalqın maariflənməsidir. Yalnız məktəbin verdiyi zənginlik, açdığı yol ilə bu məqsədə nail olmaq olar.

“Kaspi” qəzetində gedən məqalələr çoxşaxəli, müxtəlif məzmunlu idi. “Kaspi” qəzetinin rus dilində çıxmasına baxmayaraq onun ətrafında Azərbaycan ziyalıları toplaşaraq çoxluq təşkil edirdi. A.Mahmudbəyov, N.Nərimanov, s.Sidqi, H.Zərdabi, T.Bayraməlibəyov, Ə.Ağayev, N.Minasazov, E.Sultanov, R.Məlikov, F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, N.Nəzirov, s.Qənizadə, C.Hacıbəyli, Ü.Hacıbəyli və başqalarının qəzetdə yaxından iştirakı nəticəsində o get-gedə milli düşüncəli bir mətbuat orqanına çevrilirdi. Qəzeti Azərbaycanın ən ucqar əyalətinə belə çatdırmağa çalışırdılar. Qəzetdə iştirak edən müəlliflər çalışırdılar ki, yazdıqları məqalələrdə qəzetin nüfuzuna xələl gətirən, siyasətə qatışan fikirlər olmasın. Odur ki, Ə.Topçubaşovun qəzetə redaktorluq etdiyi dövrdə qəzetin tirajı 1800-dən 2400-ə qalxmışdı. Peterburq, Moskva və Tiflisdə nəşr olunan dövrü nəşrlər Bakıda nəşr olunan “Kaspi qəzetində” gedən ən maraqlı materialları öz mətbu orqanlarında yenidən dərc edirdilər (7, s.19).

Qəzetin rus dilində çıxması onun azərbaycanlı oxucuları üçün oxunmasında çətinlik törədirdisə, digər tərəfdən Cənubi Qafqaz, Orta asiya, Yaxın Şərq müsəlmanlarına Azərbaycandan göndərilən ilk rusdilli qəzet kimi yüksək qiymətləndirilirdi. 1898-ci ildən 1907-ci ilin oktyabrınadək qəzetin redaktoru Ə.B.Topçubaşovun olmasına baxmayaraq, Əlimərdan bəy ictimai-siyasi xadim kimi Bakıda olmadığı müddətdə “Kaspi” qəzetinin 608 sayı H.B. (Məlikov) Zərdabinin redaktor imzası ilə nəşr olunmuşdur.

1907-ci ilin oktyabrında ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə əlaqədar Ə.B.Topçubaşov “Kaspi” qəzetinin redaktor vəzifəsindən azad olmuşdu.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Ə.B.Topçubaşovun qəzetə redaktorluq etdiyi dövrdə “Kaspi” qəzeti siyasi məsələlərə qarışmadan, siyasi hadisələri düzgün şərh etməyi, oxucularını məlumatlandırmağı, əhəlinin məişət və sosial yüklü problemlərini işıqlandırmağı, Azərbaycançılıq ideyasını Vətən, Torpaq, Bayraq düşüncəsini xalqa aşılamağı bacardı.

Sevindirici haldır ki, böyük fasilədən sonra müasir dövrdə Azərbaycan xalqının həyatında böyük rol oynayan, gözünün açılmasında, onun qəflət yuxusundan oyanmasında Həsən bəy Zərdabinin təhsil, maarif, mədəniyyət, səhiyyə sahələrinə dair yazdığı fikirlərini layiqincə davam etdirən “Kaspi” qəzeti 1999-cu ildən öz fəaliyyətini yenidən bərpa etdi. Qəzetin təsisçisi və ideya rəhbəri filologiya üzrə elmlər doktoru, əməkdar jurnalist-alim 20-yə yaxın elmi və bədii kitabın, eləcə də saysız publisistik məqalələrin müəllifi, görkəmli yazıçı Sona xanım Vəliyevadır. Üç əsrin qəzeti olan “Kaspi” gündəlik ictimai-siyasi qəzet olaraq 5000 tirajla Azərbaycan və rus dillərində çıxır. Azərbaycan dilində çıxan qəzetin baş redaktoru görkəmli jurnalist İlham Quliyev rus dilində çıxan qəzetin redaktoru isə hörmətli jurnalist İlqar Əliyevdir.

Rusdilli nəşrlərin arasında “Kaspi” qəzeti ilə yanaşı Bakıda ictimai-siyasi qəzet olan “Baku” qəzeti ermənilər tərəfindən nəşr edilirdi. Qəzet 1902-ci il oktyabrın 18-dən çıxmağa başladı. Qəzetin redaktoru V.A.Aqutçev, naşiri A.N.Lavrov idi. Lakin qəzetin sahibi neft maqnatı K.Xatisov idi. Qəzetin məqsəd və vəzifəsi haqqında Bakı Mətbuat İşləri Üzrə Baş İdarəyə təqdim edilən proqramda göstərilirdi ki, siyasi, iqtisadi və ədəbi “Baku” qəzeti əsasən Qafqaza aid hökumətin ən mühüm qanun və sərəncamlarını, öz müxbirlərinin məktublarını, həmçinin Bakının və diyarın ehtiyaclarına həsr edilən baş məqalələr və s. dərc edəcək.

Lakin, elə ilk sayında çıxan baş məqaləsində qəzet “Kavkaz” qəzetinin sabiq redaktoru V.Veliçkonu tənqid edərək onu “millətçi” adlandırmışdı.

Səbəb o idi ki, Veliçko ermənilərin Qafqazda məskunlaşması tarixinə dair yazdığı “Qafqaz rus hökumranlığı və tayfalar arasındakı məsələlər” kitabında (1904) erməniləri diyara gəlmə xalq hesab etmiş və “onlar yerli deyillər, bura XIX əsrin birinci yarısında Türkiyədən çox sayda qaçqın kimi gəlmişlər” yazmışdı. Daha sonra kitabda ermənilər hətta Türkiyədə yaşadıkları ərazini belə “Türkiyə ermənistan”ı adlandırmışlar fikri də yazılmışdı.

“Baku” qəzeti V.Veliçkonu bu məqaləsinə görə tənqid atəşinə tutmuş və çəkinmədən ona nifrət etdiyini yazmışdı.

Əlbətdə, ermənilərə qarşı olan belə yazılar Bakıda rus dilində nəşr olunan “Bakinskiye izvestiya” və “Baku” qəzetlərinin maraqlarına cavab vermirdi.

II Nikolayın imzaladığı (1905, 17 oktyabr) “Manifest”indən sonra Bakıda fəhlə qəzetləri nəşr olunmağa başlayır. Heç bir hazırlıq işləri görülmədən nəçrə başlayan qəzetlər tezliklə də “zərərli istiqamətinə görə bağlanılır. Qəzetlərin təsisçisi olan fəhlələr qeyd edirlər ki, qəzetlərdə fəhlə sinfinin həyatı, onun ehtiyacları yaxşı işıqlandırılmadığına görə, redaktorları isə “müqəddəs iş” üçün toplanan vəsaiti israf etdiklərinə görə, ümumiyyətlə qəzetdə gedən məqalələrin məzmunundan narazı qaldıqlarına görə və qəzet vaxtılı-vaxtında maliyyələşdirilmədiyinə görə bağlanılır.

1906-cı ilin aprelində Azərbaycan partiya mətbuatını işıqlandıran “Bakinskiy Raboçiy” qəzeti çap olunur. Qəzet gizli şəraitdə Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə partiyasının Bakı təşkilatının mətbəəsində çap edilirdi. Qəzet P.Caparidze, V.Nogin, İ.Sonjur (“Tixon”), V.Redus-Zenkoviç, N.Flerov və b. redaktorluğu ilə çıxırdı. Qəzeti ilk sayında redaksiya oxuculara onların gizli şəraitdə çıxmasının səbəbini

burjuaziya hökumətinin onların əleyhinə olduqlarını bildirərək, gözdən uzaq-məxfi mətbəədə çap etdiklərini yazmışdır. Qəzet Azərbaycanda dövrün tələbatlarına cavab verən sosialist yönümlü nəşr idi.

İki ildən sonra Bakinskiy Raboçiy” qəzeti leqal çap olunmağa başlayır. 1908-ci ildə redaksiya tərkibinə İ.V. Stalin, s.Q.Şaumyan, s.S.Spandaryan, V. Yefima (Saratores) və başqaları daxil idilər. Qəzetin redaktoru və naşiri S.T.Yakuşev idi.

1905-ci il oktyabrın 17-də çar II Nikolay nazir S.V.Vittenin hazırladığı “Dövlət quruluşunun təkmilləşdirilməsi haqqında Ali Manifest”ini imzaladı. Manifestə əsasən parlamentin təsisi və onun razılığı olmadan heç bir qanunun qüvvəyə minməsinin mümkün olmadığı qeyd edilmişdi. Həmçinin hökumətin üzərinə “şəxsiyyətin toxunulmazlığı, vicdan, söz, toplaşmaq və təşkilatlanmaq azadlığı” əsasında əhaliyə vətəndaş azadlığını vermək öhtəliyi qoyulmuşdu.

Rusiyanın hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da “Manifest” böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılandı. Ə.B Topşubaşov “Kaspi” qəzetinin 1905-ci il, 221-ci sayında “Müsəlmanların dirçəliş dövrü” adlı məqaləsində bu haqda yazırdı:

“17 oktyabrda bəyan edilən azadlıqlar uzun illər tam hüquqsuzluq şəraitində olan müsəlmanlar üçün çox əzizdir... bu səbəbdən azad həyat təmin edən zəmanətlərin alınmasında digər xalqlar kimi onlar da maraqlıdır”.

1907-ci il fevralın 17-dən Ə.B.Ağayevin redaktorluğu ilə rus dilində “Proqress” adlı gündəlik, axşam ictimai-siyasi-ədəbi qəzet çıxmağa başlayır. Elə ilk sayında redaktor qəzetin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələri haqqında oxucusuna məlumat verməyi özünə borc bilərək yazdı ki, qəzet əsasən müsəlman xalqının əmək fəaliyyətini, fəhlə məişətini, baş vermiş siyasi hadisələri işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Qəzetin 17-ci sayının birinci səhifəsində başda “Qəzet şəhər və mədəni proletariyatının maraqlarının müdafiəsini özünün birinci və ümdə vəzifəsi hesab edir” şüarı verilmişdi. Bu şüardan məlum olur ki, qəzet fəhlə qəzeti kimi çıxmağa başlayır. Çox əfsus ki, bu şüar altında qəzetin cəmi iki nömrəsi çıxır və qəzet bağlanılır. Çıxmış qəzetin bütün saylarında məzlumların maraqları müdafiə edilmiş, onların əqli və hüquqi səviyyəsini qaldırmağa çalışan məqalələr verilmiş, cəhalət və avamlıqdan qurtarmağın yeganə yolu kimi maariflənməyin vacibliyi göstərilmişdir.

Ə.B.Ağayevin fikrincə Azərbaycan xalqının maariflənməsi üçün onun əlifbası kökündən dəyişdirilməli, övladlarının tərbiyəçisi olan müsəlman qadını isə köləlikdən azad olmalıdır.

Qəzetdə eləcə də müsəlmanların mədəni səviyyəsini yüksəltmək üçün ədəbiyyat və incəsənətin müxtəlif məsələlərinə həsr olunan yazılar dərc olunurdu. Elə bu cür yazılarına görə qəzetin ömrü çox az oldu.

Bu cür rus dilində çıxan və çox qısa ömür sürmüş proletar qəzetlərindən biri də “Qudok” (1907-1909) idi. Qəzet neft sənayesi fəhlələrinin maraqlarının öyrənilməsi və müdafiəsinə həsr olunaraq nəşr edilirdi. Qəzetin redaktoru və naşiri A.Samarsev olmuşdur. Qəzet əsasən abunədən gələn gəlirlər və neft sənayesi fəhlələri həmkarlar təşkilatı üzvlərinin üzvlük haqları hesabına maliyyələşirdi. Qəzetdə dərc olunan məqalələr əsasən neft sənayesi fəhlələrinin problemlərinə, onların “Həmkarlar

İttifaq”ında birləşməsi yollarına həsr edilirdi. “Qudok” qəzeti bütün Bakı fəhlə hərəkatının təmsilçisinə çevrilmişdi.

1907-ci il, 8 sentyabrdan fəaliyyətə başlayan “Bakines” qəzeti fasilələrlə də olsa 1920-ci il aprel çevrilişinədək nəşr olundu. “Bakı jurnalistlər cəmiyyəti”nin təşəbbüsü ilə yaradılan “Bakines” qəzetinin redaktoru mənşəyinə görə dvoryan olan görkəmli jurnalist Q.Cinoridze idi. Yarandığı gündən qəzetin ətrafına dövrünün görkəmli yazarları, toplaşmışdı. Odur ki, bu qəzeti “qələm əhlinin çap orqanı” sayırdılar.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, C.Məmmədquluzadənin yaratdığı milli satirik jurnalı olan “Molla Nəsrəddin”in (1906) və eləcə də “Kaspi” qəzeti (1881-1917-ci illərdə) səhifələrində çap olunan inqilabi olaylarla əlaqədar verilən karikaturalar rusdilli satirik mətbuatın yaranmasına zəmin yaratmışdır (1, s.1).

Belə jurnallara nümunə olaraq Bakı taciri K.A.Karqanovun təşəbbüsü ilə yaradılan, 1907-ci il oktyabrın 17-də Bakıda nəşr olunan “Cigit” satirik jurnalının, 1913-cü il, aprelin 14-də yenə də onun nəşr etdirdiyi “Biç” adlı jurnalların adlarını çəkə bilərik.

1908-ci il martın 9-da Bakıda Aleksandr Yulyeviç Olenski tərəfindən rusdilli yumoristik-satirik həftəlik jurnal da nəşr olunur. Jurnalın səhifələrində gedən karikatura və mətnlərə görə jurnalist Olenski aradan götürülmüşdü. Jurnalda dərc etdirdiyi “Puç olmuş arzu” adlı felyetonu isə onun gələcək taleyindən xəbər verirdi. O, həbsə məhkum edilmişdi.

1909-1910-cu illərdə V.A.Paramanov adlı jurnalist vaxtilə nəşr olunmuş və eyni adı daşıyan “Biç” və “Bakinskoye qore” adlı jurnalları nəşr edir.

10 may 1910-cu ildən P.Polyusukunin redaktorluğu ilə “Bakinskiye strelı” satirik qəzeti və “Adskaya poçta” jurnalı nəşr olunur. Hər iki mətbu çox qısa ömürlü olmuş və Azərbaycan rusdilli mətbuat tarixində heç bir iz qoymadan bağlanmışdı.

Bu dövrdə tanınmış sima, Bakı milyonçusu, Bakı Şəhər Dumasının üzvü, xeyriyyəçilik və maarifçiliklə məşğul olan İsa bəy Aşurbəyli 18 yanvar 1912-ci ildən rus dilində “Baraban” adlı həftəlik satirik jurnal nəşr etdirir. Jurnalın ilk sayları İsa bəy Aşurbəylinin redaktorluğu ilə çıxırdısa, sonralar o, jurnalın redaktorluğunu görkəmli ziyalı, siyasi və dövlət xadimi olmuş, qələm əhli Behbud Ağa Sahtaxtlının üzünə qoymuşdu. 1912-1913-cü illər ərzində jurnalın 46 sayı nəşr olmuşdu. Jurnalın əsas məqsədi xalqı maarifləndirmək, neqativ hallara göz yummamaq, gərđişi-dövrədən baş çıxarmaqda xalqın gözünü açmağa çalışmaq idi. Jurnalda dərc olunan felyeton və məqalələr, çəkilən karikaturalar həyatın müxtəlif sahələrini, müxtəlif mövzularını əhatə edirdi. “Baraban” jurnalında qaldırılan mövzular, bəzi rubrikalar, Ə.Əzimzadənin çəkdiyi karikaturalar onun “Molla Nəsrəddin” ideyalarının davamçısı kimi nəşr olduğunu deməyə əsas verir. Çünki jurnalda işıqlandırılan mövzularda yanaşmada B.A. Şahtaxtlının milli ruhu, milli yanaşma tərzi özünü göstərirdi.

1918-ci il fevral burjua-demokratik inqilabından sonra bu dövrdə “Kaspi” qəzetinin altıncı səhifəsində “Bakı Müsəlman İctimai Təşkilatları Komitəsinin Məlumatları”

qəzeti çıxmağa başladı. Ehtimal olunur ki, H.Z.Tağıyev adı çəkilən müsəlman “Xəbərləri”nin nəşiri olub. Qəzetin ətrafında dövrün qabaqcıl ziyalıları toplaşmışdı.

Beləliklə, tədqiq olunan dövr üzrə (1871-1918) Azərbaycanda nəşr olunan rusdilli mətbuatla tanış olduqda onu deyə bilərik ki, bu nəşrlərin hər biri dövrü öyrənmək, təhlil etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, tədqiqatçı Lalə Hacıyeva monoqrafiyada tədqiq etdiyi dövrə görə Azərbaycanda rusdilli dövrü mətbuatın tarixindən danışarkən onun siyasi mənzərəsini xarakterizə etməklə yanaşı, bu dövrü nəşrlərin səhifələrində gedən məqalələri açıqlayaraq onlar haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Monoqrafiyada tədqiq edilən dövr üzrə Azərbaycanda rus dilində çıxan satirik jurnallar ilk dəfə olaraq elmi səpkidə tədqiq edilərək işıqlandırılmışdır.

Monoqrafiyada eləcə də rusdilli mətbuatla əlaqədar dövrün görkəmli ziyalıları, şəxsiyyətləri, yazarları, nəşirləri, jurnalistləri haqqında mənbələr göstərilməklə onların məqalələrindən, əsərlərindən nümunələr gətirilmiş, həyat və fəaliyyətləri ilə bağlı tutarlı faktlar göstərilmişdir. Kitab ensiklopedik xarakterli məlumatlarla zəngindir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov N. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920). - Bakı, Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1968, s 1.
2. Axundov Nazim. Sənədlərin dili ilə. Bakı, “Yazıçı”, 1980,s.1.
3. Bakinskiy Listok”, 1872, 26 fevral.
4. Əliyev Heydər. Azərbaycan Konstitusiyasında rəsmi dövlət dilimiz. Bakı, “Qanun nəşriyyatı”, 1995, maddə, 21 Dövlət dili ,s. 9 .
5. Hacıyeva L. Azərbaycanın Rusdilli Dövrü Mətbuat tarixindən (1871-1918). Bakı, “Elm və təhsil”, 2017,s. 83-84.
6. Hüseynov Heydər. Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı, “Elmlər Akademiyasının nəşri”, 1949,s. 501.
7. Mövlayeva S.M. “Kaspi” qəzetinin səhifələrində Azərbaycan və rus mədəniyyətinin təbliği (1881-1917). Bakı, “Elm”, 1983,s. 19.
8. Zərdabi Həsən bəy. Cəmiyyəti-Xeyriyyə Binası; Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1960,s. 211.

Эсмира Джавадова

**ПЕРВЫЕ РУССКОЯЗЫЧНЫЕ ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ПЕЧАТНЫЕ
ИЗДАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Резюме

В статье освещена и проанализирована монография Лалы Гаджиевой, в которой исследована русскоязычная периодическая печать Азербайджана 1871-1918 годов. Впервые история русскоязычной периодической печати за указанный период освещена в научно-исследовательском контексте. Каждое из этих изданий представляет большую ценность для изучения и анализа представленного исторического периода.

Ключевые слова: *Азербайджан, периодическая печать, русскоязычная периодика.*

Esmira Javadova

RUSSIAN-LANGUAGE PERIODICAL PRESS OF AZERBAIJAN

Summary

The article highlights and analyzes the monograph of Lala Hajiyeva, in which the in 1871-1918 years was studied. For the first time, the history of the Russian-language periodicals of mentioned period is covered in a scientific-research context. Each of these publications is of great value for the study and analysis of the presented historical period.

Key words: *Azerbaijan, periodical press, russian-language periodical press.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.04.2019

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Cavid Cəfərov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.